

Slobodan Sadžakov

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr. Zorana Dindića 2, Srbija-21000 Novi Sad
ssadzakov@yahoo.com

Marcuseovo shvaćanje kulture

Sažetak

Autor u svom radu razmatra aspekte Marcuseova shvaćanja kulture prije svega, njegove analize odnosa kulture i civilizacije. Taj je odnos, po Marcuseu, presudan za razumijevanje pozicije kulture u okviru moderne društvenosti. Marcuse pokazuje, prateći dijalektiku kulture i civilizacije, kako određeni imperativi imanentni sferi kulture bivaju amortizirani od strane »mehanizama civilizacije«, stječući status uzvišenih, ali i neobvezujućih ciljeva u odnosu na generalni kontekst reprodukcije građanskog svijeta.

Ključne riječi

civilizacija, kultura, moderni građanski svijet

1.

Fenomen kulture predstavljao je jedno od važnih polja istraživanja filozofa, sociologa i psihologa tzv. Frankfurtskog kruga.¹ Pripadajući misaonoj atmosferi Frankfurtskog kruga, i to kao jedan od najistaknutijih članova, Herbert Marcuse je, kao i drugi autori te grupacije, bio zapažen po svojim analizama brojnih fenomena koji obilježuju modernu društvenost.² Među njima, posebnu važnost pridaje istraživanju područja kulture. Iako je Marcuse u velikoj mjeri dijelio stavove s drugim predstavnicima Frankfurtskog kruga, neosporan je i Marcuseov osoben autorski pečat, odnosno specifični kritički pristup u sagledavanju problema suvremenog društva.

Poznata je činjenica da su Marcuseova djela bila veoma čitana i utjecajna, posebno šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka. Pored toga što je stekao znatnu popularnost i izvan kruga klasičnog filozofskog čitateljstva, njegova su djela bila inspiracija i određenim društvenim pokretima i zbivanjima. Nekoliko desetljeća od tada, što podrazumijeva i znatnu promjenu niza povijesno-društvenih okolnosti, nameće se pitanje koliko su Marcuseove analize i zaključci relevantni i danas, odnosno koliko nam mogu pomoći u osvjetljavanju moderne situacije.

U središtu interesa ovog rada, bez pretenzije obuhvaćanja svih aspektata i mogućih implikacija Marcuseova shvaćanja kulture, nalazit će se oni stavovi za koje nam se čini da predstavljaju njegove najreprezentativnije, odnosno najrazvijenije stavove o fenomenu kulture. Ti stavovi mogli bi se, u prvom redu,

1

Usp. M. Horkhajmer, *Tradicionalna i kritička teorija*, BIGZ, Beograd 1976., str. 187–204.

2

Usp. Gian Enrico Rusconi, *Kritička teorija društva*, Stvarnost, Zagreb 1973.; Martin Džej, *Dijalektička imaginacija*, Svjetlost, Sarajevo 1982.

potražiti u tekstovima »O afirmativnom karakteru kulture« i »Napomene uz novu odredbu kulture«, koji se nalaze u Marcuseovoj knjizi *Kultura i društvo*. Njihov svojevrsni smisaoni nastavak i dopuna jest tekst »Umjetnost i revolucija«.³ Naravno, i drugi tekstovi i knjige, poput djela *Eros i civilizacija*, te *Čovjek jedne dimenzije*, dodatno otvaraju mogućnost za bolje razumijevanje Marcuseova shvaćanja kulture.

2.

Marcuseova pozornost u spomenutim tekstovima usmjerena je, prije svega, na istraživanje mjesta i uloge kulture u modernom građanskom svijetu. To podrazumijeva i ukazivanje na bitne promjene tog svijeta, odnosno na transformacije povijesnog iskustva Zapada koje su se događale u periodu od 16. do 20. vijeka. Na samom početku, treba naglasiti da se Marcuse u svojim radovima, govoreći o kulturi, opredjeljuje za ono što se u klasičnim podjelama naziva kulturom u užem smislu (u okviru toga ističe, prije svega, područja filozofije, religije i umjetnosti). Dopuna tome jest i Marcuseov načelni stav da bi s obzirom na »proklamirane ciljeve zapadne civilizacije i na zahtjeve za njihovo ostvarenje« kulturu mogli definirati kao

»... proces humanizacije, okarakteriziran kolektivnim naporom da se očuva ljudski život, zaustavi borba za egzistenciju ili da se ona održava u granicama koje je moguće kontrolirati, da se učvrsti proizvodna organizacija društva, razviju duhovne sposobnosti ljudi i smanje i sublimiraju agresije, nasilje i bijeda«.⁴

U svom poznatom tekstu »O afirmativnom karakteru kulture« Marcuse podsjeća na rascjep duhovnog i materijalnog života, koji je činio osnovu antičkog načina »reprodukcije života«.⁵ Taj je rascjep imao svoje dalekosežne posljedice i nastavio se održavati u specifičnim pojavnim oblicima i u daljnjem tijeku povijesti.⁶ Jednu od konsekvenci antičkog rascjepa činio je *ekskluzivitet kulture*: domena kulture predstavljala je mogućnost samo za povlaštene slojeve, za one koji su uživali blagodati dokolice. Rascjep duhovnog i materijalnog života prenijet je i u moderno vrijeme. Ipak, presudnu razliku antičkog (kao robovlasničkog) i modernog sistema društvenosti, Marcuse, u ovom kontekstu, vidi u tome što se, postupnim prodorom ideje egaliteta, odnosno ideje moderne subjektivnosti, u građanskoj epohi gubi shvaćanje po kome su »bavljenje najvišim vrijednostima prisvojili određeni društveni slojevi kao poziv«.⁷ Modernitet podrazumijeva načelnu tezu o općosti i općem važenju »kulture«: »Istina filozofskog suda, valjanost moralnog postupka, ljepota umjetničkog djela«, kaže Marcuse, »treba po svojoj biti dirati svakog, da se odnose na svakog, da obavezuju svakog«. Bez obzira na spol i porijeklo, bez štete po svoju poziciju u procesu proizvodnje, »individue se trebaju potčiniti kulturnim vrijednostima«.⁸ One ih trebaju unijeti u svoj život, odnosno svoje postojanje prožeti i njima preobraziti. »Civilizaciju« nadahnjuje »kultura«.

Spomenuti pojam 'civilizacije' za Marcusea ima, uz pojam 'kulture', suštinski značaj. U središtu Marcuseovih analiza nalazi se razmatranje odnosa civilizacije (»osnove«) i kulture (»pozadine«). Realna udvojenost civilizacije i kulture, imanentna modernoj kapitalističkoj društvenosti, podrazumijeva njihovu dijalektiku. Marcuse naglašava da treba imati u vidu da nije riječ o dvije zasebne, apsolutno odijeljene sfere, koje su bez dodirnih točaka, već o neprestanoj interakciji tih sfera, njihovu prožimanju, ali i napetosti. S jedne strane je, dakle, *kultura* (kultura u užem smislu) sa svojom proklamiranom pretenzijom na višu dimenziju čovjekove autonomije i ostvarenja, a s druge, *civilizacija* kao carstvo nužnosti, društveno potrebnog rada i ponašanja, u kome »čovjek nije stvarno on sam i u svom vlastitom elementu«, nego je

potčinjen heteronomiji, vanjskim uvjetima i potrebama. »Duhovna kultura«, kako Marcuse na drugom mjestu naziva kulturu, obuhvaća »više vrijednosti, prirodne i duhovne znanosti, umjetnost, religiju«, dok materijalna kultura obuhvaća »realne tipove odnosa u zarađivanju životnog izdržavanja, sustav operacionalnih vrijednosti, vladavinu principa efikasnosti, patrijarhalnu porodicu kao odgojnu jedinicu, rad kao profesiju, kao zaposlenost«. ⁹

Marcuse podsjeća, razlikujući pritom faze povijesnog naleta i etabliranja građanske klase, da moderni građanski svijet izrasta na određenim postavkama, imperativima, da se »rodno mjesto« idejno-zasnivajućih temelja tog svijeta nalazi upravo u oblasti kulture. Zahtjevi kulture javljaju se kao obvezujući i imanentni građanskom naporu etabliranja. Kultura predstavlja »kompleks moralnih, intelektualnih i estetskih ciljeva (vrijednosti) koje neko društvo smatra za svrhu organizacije, podjele i rukovođenja svojim radom«. Marcuseovo osnovno pitanje, u svjetlu dijalektike kulture i civilizacije, vezano je za dilemu o tome koliko je od imperativa kulture realizirano, kolika je dubina rascjepa kulture i civilizacije, te na koji način funkcionira *civilizacija* distancirana od *kulture*.

3.

Jedan od ključnih Marcuseovih pojmova jest pojam *afirmativne kulture*. Njime Marcuse označava određeno doba građanskog razvoja, odnosno specifičnu poziciju kulture u okviru tog razvoja. ¹⁰ Pod afirmativnom kulturom podrazumijeva se »ona kultura građanske epohe koja je u toku svog vlastitog razvoja dovela do toga da se duhovno-duševni svijet kao samostalno carstvo vrijednosti odvoji od civilizacije i uzdigne iznad nje«. ¹¹ Odlučujuća crta afirmativne kulture jest, po Marcuseu, tvrdnja o postojanju svijeta koji je opće obvezan, koji bezuvjetno zaslužuje afirmaciju, vječno je bolji, vrijedniji, bitno različit od stvarnog svijeta svakodnevne borbe za opstanak. Kultura se shvaća kao nešto što je »veoma uzvišeno nad svakidašnjicom«. ¹² Kulturni ideal prihvatio je čežnju za sretnijim životom: za čovječnošću, dobrotom, radošću, istinom, solidarnošću. Sve te vrijednosti »nose afirmativni predznak: da pripadaju nekom višem, čistijem, nesvakodnevnom svijetu...«. ¹³

3
Tekst se nalazi u knjizi H. Marcusea, *Kontrarevolucija i revolt*, Grafos, Beograd 1979.

4
H. Markuze, *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd 1977., str. 223.

5
Usp. H. Markuze, *Kultura i društvo*, str. 43.

6
Usp. isto, str. 41–42. »Razdvajanje svrsishodnog i nužnog od lijepog i uživanja početak je razvoja koji oslobađa prostor za materijalizam građanske prakse, s jedne strane, i za smirivanje sreće duha u rezervatskoj sferi kulture, s druge.«

7
Usp. isto, str. 45. »Više nije istina da su jedni rođeni da rade i dostojni rada, a drugi rođeni za dokolicu i dostojni nje, jedni za nužno, drugi za lijepo...«

8
Isto, str. 45.

9
H. Markuze, *Kontrarevolucija i revolt*, str. 84.

10
Period u koji Marcuse datira »dovršenje afirmativne kulture« jest 18. i 19. vijek.

11
H. Markuze, *Kultura i društvo*, str. 46.

12
Isto, str. 46. »Afirmativna je kultura bila kopija poretka u kome materijalna reprodukcija života nije davala ni prostor ni vrijeme za one sfere postojanja koje su stari označavali kao lijepo.«

13
Isto, str. 59.

Afirmativna kultura je, prije svega, područje duše (*Seele*), odnosno ona sfera koja treba, usred anarhije ekonomije, tj. materijalnog života, očuvati mjesto za ono uzvišeno, lijepo. Drugim riječima, u zapadnoj su kulturi »vrijednosti« poput lijepog, dobrog i sreće oduvijek bile odložene u »viši« poredak »kulture« (Rusconi). U kulturu se pušta »samo ljepota nadahnuta dušom i uživanje u njoj, nadahnuto dušom«,¹⁴ dok se vraćanje kulture u materijalni proces života smatra kao grijeh prema duhu i duši. Područja »bez duše« u afirmativnoj kulturi više i ne spadaju u kulturu. Takva područja – kao i svako drugo dobro u oblasti civilizacije – otvoreno se prepuštaju ekonomskom zakonu vrijednosti. I upravo u toj izdvojenosti kulture, poziciji koja joj naizgled donosi uzvišeno mjesto i dostojanstvo, Marcuse vidi »usud« kulture, odnosno sužavanje njezina potencijala i indeks njezina otuđenja.

4.

Marcuseovo promišljanje mjesta i uloge kulture u modernom građanskom svijetu izrazito je kritičko i veoma različito u odnosu na većinu ustaljenih predodžbi. On smatra da su u doba borbenog uspona novog društva određene ideje što ih je sobom imanentno nosila kultura imale napredan karakter, koji je prelazio dostignutu organizaciju egzistencije. Međutim, one su »stabiliziranjem vlasti buržoazije sve više stupale u službu ugnjetavanja nezadovoljnih masa i pukog apologetskog samouzdanja: one prikrivaju fizičko i psihičko obogaljivanje individue«. Marcuseova argumentacija povodom ove tvrdnje podrazumijeva priznanje činjenice da je afirmativna kultura bila »historijski oblik u kome su ostale očuvane potrebe ljudi koje prelaze okvire materijalne reprodukcije egzistencije«. Marcuse, također, ne osporava niti osebnost izražajnih sredstava i kvalitativnu razliku sfere kulture u odnosu na civilizaciju.¹⁵ Ipak, on smatra da je zbog navedenog pozicioniranje kulture u modernom društvu, njezinoj nemogućnosti značajnijeg »povratnog« utjecaja na »civilizaciju«, ona »osuđena« na prebivanje u samodovoljnosti, čime njezini sadržaji prestaju biti ultimativni orijentir i anticipacija mogućeg smisla tog građanskog svijeta. Kultura je shvaćena kao »okrjepa duše« i treba

»... prožimati ono što je dano oplemenjujući ga, a ne stavljati na njegovo mjesto nešto novo. Tako ona uzdiže individu u ne oslobađajući je iz njegove stvarne uniženosti. Ona govori o dostojanstvu čovjeka ne hajući za stvarno dostojnije stanje ljudi. Ljepota kulture jest prije svega unutrašnja ljepota, pa i onome što je vanjsko može doći samo iznutra. Njezino je carstvo u suštini carstvo duše...«.¹⁶

Na nevolju izoliranih individua, afirmativna kultura »odgovara općom čovječnošću, na tjelesnu bijedu ljepotom duše, na vanjsko ropstvo unutrašnjom slobodom, na brutalan egoizam vrlim carstvom dužnosti«. ¹⁷ Afirmativna je kultura, po Marcuseu, »vanjske odnose« oslobodila odgovornosti za »određenje čovjeka«. Time ona stabilizira njihovu nepravdu iako, u svom mediju, može ukazivati i na »sliku boljeg poretka koji je naslikan nasuprot sadašnjem«. Ipak, njezine istine ne obvezuju *pozitivitet svijeta*. U kulturi se izgrađuje »carstvo prividnog jedinstva i prividne slobode u kome trebaju biti zategnuti i izmireni antagonistički odnosi egzistencije«. ¹⁸ Kultura, po Marcuseu, potvrđuje i prikriva nove uvjete društvenog života, ona postaje zaklon i opravdanje poretka postojećeg života. ¹⁹ Njezina je temeljna karakteristika produkcija uvjerenja da se svaka individua može realizirati za sebe »iznutra«, ne dovodeći u pitanje generalno činjenično stanje »etabliranog svijeta«. ²⁰ Na djelu je privatna harmonija usred opće anarhije, radosna aktivnost usred mučnog rada.

Univerzalistički sadržaji kulture postupno su neutralizirani. Među njima je i mogućnost aktiviteta i punoće određenja moderne ličnosti. Građanska je klasa kroz prosvjetiteljska i liberalistička učenja donijela »veliko obećanje« o osobi kao »nositelju kulturnog ideala«. Afirmativna je kultura svojom načelnom »idejom čiste čovječnosti« prihvatila historijski zahtjev za »općim oslobođenjem individua«, zahtjev za njihovim svestranim razvojem.²¹ U ona dobra, »kulturne vrijednosti« koje su reprezentativne za napredno industrijsko društvo, ubrajali su se i porast osobne i javne slobode, smanjivanje nejednakosti koje sputavaju razvoj »individue« i »osobe«, kao i sposobnost za rad i umna uprava. Međutim, postupno, po Marcuseu, dolazi do amortizacije tih zahtjeva. Kulturi je dodijeljeno mjesto »čuvara« uzvišenog i nositelja »apela na beskompromisne čovjekove potrebe i nade«. No, to podrazumijeva, s druge strane, i njezin položaj »udaljenog rezervata« u odnosu na civilizaciju, te nemoć proklamiranih ciljeva.

5.

Prateći metamorfoze građanskog svijeta, Marcuse na više mjesta u svojim radovima izriče tezu o tijesnoj povezanosti liberalizma i kapitalizma s totalitarizmom i fašizmom. U tom kontekstu, on naglašava i ulogu afirmativne kulture u uspostavljanju totalitarnih formi društvenosti. Marcuse smatra da je totalitarno doba posljednji stadij građanskog razdoblja, te da time počinje i proces samorastakanja same afirmativne kulture. U čemu se ogleda uloga afirmativne kulture u ovim procesima? Koje su posljedice spomenutog »samorastakanja same afirmativne kulture«? Marcuse kaže:

»Apstraktna unutrašnja zajednica slobodnih, univerzalističkih pojedinaca preobraća se u vanjsku zajednicu rase. Pojedinaac koji je odgojen za unutrašnje vrijednosti, ponizan pred postojećim poretkom, na raspoloženju vlastima, konačno zabacuje razum u prilog intuicije, 'srca'. Führer govori srcu.«²²

14

Isto, str. 61.

15

Isto, str. 229. »Svako autentično djelo literature, umjetnosti, glazbe i filozofije govori metajezikom koji prenosi činjenice i uvjete različite od onih koji su dostupni jeziku orijentiranom prema ponašanju – u tome se sastoji njegova nesvodljiva, neprevodljiva supstancija...«

16

Isto, str. 52.

17

Isto, str. 48. »Ali građanski idealizam nije samo ideologija; on izražava i točno stanje stvari. On ne sadrži samo opravdanje postojećeg oblika življenja nego i bol zbog njegova postojanja; ne samo spokojstvo uz ono što jest nego i sjećanje na to šta bi moglo da bude. Time što je patnju i žalost uobličavala kao vječite sile, velika je građanska kultura stalno u srcu ljudi narušavala lakomislenu rezignaciju svakidašnjice.«

18

Isto, str. 46.

19

Isto, str. 48. »S posljednjim stadijem građanstva, čini se da je ovaj rascjep prevladan raspoloživošću 'kulture' za sve, njezinom demokratizacijom (...) Afirmativnoj kulturi polazi za rukom predočiti sve to kao sreću, stvarnu usamljenost kao metafizičku usamljenost, materijalno siromaštvo kao duhovno bogatstvo.«

20

Isto, str. 48. »S druge strane, buržoazija nije mogla da digne ruke od općeg karaktera zahtjeva: da se on odnosi na sve ljude – a da ne denuncira samu sebe i podvlaštenim slojevima otvoreno kaže da za najveći broj ljudi ostaje sve po starom kad je u pitanju poboljšanje životnih uvjeta...«

21

Isto, str. 50.

22

Isto, str. 69. »Ako je ranije kulturno uzdizanje trebalo osigurati ostvarenje želje za osobnom srećom, sad u veličini naroda treba iščeznuti sreća pojedinca...«

Po Marcuseu, građansko društvo oslobodilo je pojedince samo apstraktno, vezujući ih čeličnom »unutrašnjom« disciplinom. U ime ove unutrašnjosti društveno otuđenje i postvarenje stekli su »fatalnost moralne rezignacije« (Rusconi). Nove metode discipliniranja, dodaje Marcuse, »nisu moguće ako se ne odbace napredni momenti, sadržani u ranijim stadijumima kulture«. ²³ Afirmativna je kultura, svojom specifičnom pozicijom i ulogom, posvjedočila o »dvostrukosti« vođenja modernog života. Ona je bila segment »intenzivnog odgoja za unutrašnju slobodu«, kojim je još od Luthera ostavljena mogućnost koegzistencije s »vanjskom neslobodom« i stihijom civilizacije.

»U afirmativnoj je kulturi odricanje povezano s vanjskim obogaljivanjem individue, s njezinim discipliniranjem u povinovanje nekom lošem poretku.« ²⁴

6.

Marcuse smatra da »danas vladajuća klasa niti raspolaže jednom sopstvenom kulturom, niti se služi nasljeđenom buržoaskom kulturom«. Klasična buržoaska kultura jest, po Marcuseu, prevladana. Ona se raspada naočigled »ne pod pritiskom kulturne revolucije i pobune studenata, nego, naprotiv, usljed dinamike monopolskog kapitalizma, za kojeg je ova kultura postala nespojiva sa zahtjevima njegova opstanka i rasta«. ²⁵ Nju su nadvladali ogoljeni mehanizmi »civilizacije«: tzv. masovna kultura odnosi pobjedu nad istinama »više kulture«, operacionalni načini mišljenja nad neoperacionalnim, konformizam nad kritičkim potencijalima osobe. Civilizacija, čiji je *movens* »ontologizirani kapital«, u sprezi s ekspanzivnošću i dominacijom znanosti i tehnike, kroz djelovanje različitih mehanizama, otklanja transcendentne ciljeve kulture, detektirajući ih kao ono što je neprijateljsko i nekompatibilno »logici profita«. ²⁶ Marcuse konstatira da je rezultat dugotrajne napetosti kulture i civilizacije – apsorpiranje kulture od strane civilizacije, apsorpcija ciljeva od strane sredstava. ²⁷ Civilizacija, smatra Marcuse, odstranjuje kritičke i kvalitativne tendencije kulture, odnosno razgrađuje opozicijske elemente kulture.

»Civilizacija preuzima, organizire, kupuje i prodaje kulturu; ideje koje po svojoj biti nisu operacionalne, nisu orijentirane prema ponašanju, prevode se u operacionalne, saobrazne ponašanju«. ²⁸

Jedan od načina neutraliziranja kulture, odnosno otupljivanja njenih kritičkih tendencija događa se pretvaranjem njenih djela u tzv. klasično. ²⁹ Djela kulture više nisu »optužba«, već podrška »institucionalnom razaranju čovjekovih mogućnosti«. Konkretizirajući svoje stavove, Marcuse dodaje da je »muzejski oblik umjetnosti najpodesnije mjesto za reproduciranje njene udaljenosti od stvarnosti«. Iako, po Marcuseu, »viša kultura« još postoji i pristupačnija je više nego ikad, iako je čita, gleda i sluša više ljudi nego ikad ranije, »društvo je odavno zatvorilo duhovne sfere u kojima je mogao biti shvaćen sadržaj spoznaja ove kulture, njena određena istina...«. ³⁰ Na osnovi svoje izdvojenosti od svijeta društveno potrebnog rada, kultura je bila

»... kadra stvoriti i očuvati duhovni prostor u kome su se mogla razvijati prekorachenja u vidu kritike, opozicija i odbijanje – prostor privatne povučeniosti i autonomije u kome je duh našao Arhimedovu točku izvan postojećeg, s koje je to postojeće mogao vidjeti u drugom svjetlu, shvaćati u drugim pojmovima i otkrivati tabuizirane slike i mogućnosti. Čini se da je ova Arhimedova točka iščezla...«. ³¹

7.

Razmatrajući faze odnosa kulture i civilizacije, Marcuse ne završava u rezignaciji, što bi donekle mogao sugerirati njegov gore navedeni stav. Sagleda-

vajući višeslojnost i perspektive tog odnosa, on osvjetljava i drugu, moguću stranu tog procesa. Ona se može rezimirati u rečenici da je

»... čovječanstvo dostiglo historijski stupanj na kome je tehnički sposobno stvoriti svijet mira – svijet bez izrabljivanja, bijede i straha. To bi bila civilizacija koja je postala kultura.«³²

Dodatne pretpostavke za to vezane su uz brojne procese, među njima i za reaffirmiranje potencijala kulture i njezinu novu ulogu. Tom novom ulogom kulture Marcuse se primarno bavi u svom tekstu »Napomene uz novu odredbu kulture«. On naglašava da bi nova odredba kulture bila u »protivrečnosti s najmoćnijim trendovima«, te da bi nužno morala zagovarati »oslobađanje mišljenja, istraživanja, podučavanja i učenja od postojećeg sistema vrijednosti i načina ponašanja, kao i izgrađivanje metoda i pojmova koji mogu racionalno prijeći granice etabliranih činjenica i 'vrijednosti'«. ³³ Spomenuta »reorganizacija kulture« povrijedila bi mnoge tabue, a među njima i tabu vezan za položaj znanosti. ³⁴ Ona bi, također, između ostalog, dovela u pitanje »ugnjetačku vladavinu etabliranog jezika«, instrumenatalističku racionalnost i »odgoj za pozitivizam«. Time bi postala dio borbe za »ukidanje društvenog sistema koji iznosi barbarstvo kao potencijalni stupanj, kao potencijalnu formu svog napretka«.

23

Isto, str. 67.

24

Isto, str. 72.

25

Isto, str. 85

26

Isto, str. 229. »Tehnološko razlaganje transcendentne supstancije više kulture obezvrjeđuje medij u kome ona nalazi prikladan izraz i komunikaciju, budući da izaziva propadanje tradicionalnih literarnih i umjetničkih oblika, operacionalno novo određivanje filozofije, prevođenje religije u simbol statusa...«

27

Isto, str. 225. »... pojam napretka primjenjiv je samo na ovu oblast (tehnički napredak), na napredovanje civilizacije; ali takvo napredovanje nije uklonilo zategnutost između kulture i civilizacije. Dihotomija se može čak zaoštriti u onoj mjeri u kojoj se ogromne mogućnosti, uvjetovane tehničkim napretkom, javljaju kao sve veća suprotnost njihovoj ograničenoj i izobličenoj realizaciji. Ali istovremeno se sama ova zategnutost sve više potiskuje time što se kultura sistematski i organizirano pripaja svakodnevnom životu i radu, i to tako

efikasno da se postavlja pitanje da li se, s obzirom na tendencije koje vladaju u naprednim industrijskim društvima, još može održati razlika između kulture i civilizacije...«

28

Usp. isto, str. 228.

29

Isto, str. 230. »Djela koja su se prethodno na zapanjujući način odvojila od postojeće stvarnosti i ustala protiv nje, neutralizirana su pretvaranjem u klasična; time ona više ne zadržavaju svoju otuđenost od otuđenog društva.«

30

H. Markuze, *Kontrarevolucija i revolt*, str. 84.

31

H. Markuze, *Kultura i društvo*, str. 227.

32

Isto, str. 229.

33

Isto, str. 232.

34

Usp. isto, str. 234.

Slobodan Sadžakov

Marcuse's Understanding of Culture

Abstract

The author in this paper considers the aspects of Marcuse's understanding of culture, in the first place his analysis on relations between culture and civilisation. That relation, judged by Marcuse, is decisive for understanding the position of culture in modern civil society. Marcuse showed, including the dialectic relation between Culture and Civilisation, how certain demands which are immanent for Culture are being neutralized by "civilisation mechanisms" and how they become exalted, but not obligatory.

Key words

Culture, Civilisation, modern civil society